

TEMIDA
Jun 2013, str. 75-102
ISSN: 1450-6637
DOI: 10.2298/TEM1302075H
Originalni naučni rad

Epidemiološko istraživanje nasilja nad decom u porodici u Srbiji

NATAŠA HANAK
LAZAR TENJOVIĆ
VERONIKA IŠPANOVIĆ-RADOJKOVIĆ
ANA VLAJKOVIĆ
MIRJANA BEARA*

Uradu su predstavljene rezultati epidemiološkog istraživanja sprovedenog 2010-2011 godine u okviru regionalnog projekta *Balkansko epidemiološko istraživanje o zlostavljanju i zanemarivanju dece (Balkan Epidemiological Study on Child Abuse and Neglect – BECAN)*. Cilj istraživanja bio je da se utvrdi prevalenca fizičkog, psihološkog i seksualnog nasilja nad decom i osećaja zanemarenosti kod dece u porodici. Analizirane su polne i uzrasne razlike u prevalenci nasilja, kao i razlike s obzirom na geografski region i urbanicitet naselja u kojem deca žive. Stratifikovani klusterski uzorak činilo je 4027 dece koja pohađaju peti i sedmi razred osnovne škole, kao i dece koja pohađaju drugi razred srednje škole. Podaci su prikupljeni adaptiranom verzijom upitnika ISPCAN za skrining zlostavljanja dece (*ISPCAN Child Abuse Screening Tool – Children Version – ICAST-C*). O barem jednom iskustvu psihološkog nasilja tokom dosadašnjeg života izveštava 68,4% ispitane dece, a o barem jednom iskustvu fizičkog nasilja njih 69,2%. Osećaj zanemare-

* Dr Nataša Hanak je docentkinja na Fakultetu za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Univerzitet u Beogradu. E-mail: hanakn@gmail.com

Dr Lazar Tenjović je vanredni profesor na Odeljenju za psihologiju Filozofskog fakulteta, Univerzitet u Beogradu. E-mail: l.tenjovi@f.bg.ac.rs

Dr Veronika Ispanović-Radojković je redovna profesorka u penziji Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Univerzitet u Beogradu. E-mail: veronika@eunet.rs

Mr Ana Vlajković je asistentkinja na Departmanu za psihologiju Fakulteta za medije i komunikacije, Univerzitet Singidunum. E-mail: ana.vlajkovic@fmk.edu.rs

Dr Mirjana Beara je docentkinja na Studijskom programu za psihologiju, Departman za filozofske nauke, Državni univerzitet u Novom Pazaru. E-mail: mirjana.beara@gmail.com

nosti bio je prisutan barem jednom tokom dosadašnjeg života kod 28,8% ispitanе dece, o bar jednom iskustvu seksualnog nasilja izveštava 8,5% dece, dok njih 3,7% izveštava o iskustvu kontaktnog seksualnog nasilja koja su imala tokom poslednjih godinu dana. Rezultati ukazuju na to da su devojčice više izložene psihološkom nasilju od dečaka. Takođe, devojčice češće nego dečaci izveštavaju o osećaju zanemarenosti. S druge strane, dečaci češće od devojčica izveštavaju o izloženosti seksualnom nasilju. Procenjena stopa težih oblika fizičkog, psihološkog i seksualnog nasilja kreće se od 0.5 do 1%.

Ključne reči: zlostavljanje i zanemarivanje dece, epidemiologija, ICAST-C, Srbija.

Nasilje nad decom u porodici: problem i rasprostranjenost

U ovom radu predstavljeni su rezultati istraživanja koje je sprovedeno u Srbiji i još osam balkanskih zemalja u okviru projekta *Balkansko epidemiološko istraživanje o zlostavljanju i zanemarivanju dece (Balkan Epidemiological Study on Child Abuse and Neglect -BECAN)*¹. Projekat je započet u oktobru 2009. godine, a završen u januaru 2013. godine. Istraživanje na terenu je izvršeno u periodu od januara do kraja juna 2011. Osnovni cilj istraživanja bio je da se utvrdi prevalenca fizičkog, psihološkog i seksualnog nasilja nad decom u porodici, kao i osećaja zanemarenosti kod dece uzrasta 11 do 16 godina. Dodatni cilj je bio da se ispituju polne i uzrasne razlike u prevalenci nasilja, razlike s obzirom na geografski region i urbanicitet naselja u kojem deca žive.

Svaki oblik nasilja nad decom, naročito od strane osoba koje se o detetu brinu i od kojih dete zavisi, ugrožava detetovu bazičnu potrebu za sigurnošću, poverenjem i ljubavlju. Teži oblici nasilja ostavljaju trajne posledice na detetovo psihofizičko zdravlje, a mogu da završe i smrću. Postoje ubedljivi dokazi o štetnosti fizičkog kažnjavanja na socijalno ponašanje, moralni i emocionalni razvoj deteta i kasniju pojavu psihopatologije (Afifi i dr., 2006; Gershoff, 2002, 2010; Grogan-Kaylor, 2005; Gilbert i dr., 2009; Molnar, Buka, Kessler, 2001; Springer i dr., 2011).

Pravo na zaštitu od zlostavljanja i zanemarivanja, definisano Konvencijom o pravima deteta iz 1989. godine, regulisano je zakonodavnim aktima država koje su Konvenciju ratifikovale. Nasilje i kažnjavanje koji se dešavaju u krugu porodice su tako iz sfere privatnog dospeli u sferu javnog društvenog inte-

¹ Zahvaljujemo se svim saradnicima BECAN projekta koji su učestvovali u prikupljanju i unosu podataka i arhiviranju upitnika; direktorima, nastavnicima i stručnim saradnicima škola koji su svojim angažovanjem omogućili da se istraživanje sprovede.

resa. Sve je veći broj država koje prepoznaju potrebu da se deca zaštite ne samo od težih vidova nasilja nego i od svakog oblika kažnjavanja koje ugrožava detetov fizički i psihički integritet i dostojanstvo. Pozitivni efekti uvođenja zakona o zabrani fizičkog kažnjavanja dece u pet evropskih zemalja prikazani su u komparativnoj studiji Bussmana, Erthala i Schrotha (2011).

Izveštaj o nasilju nad decom u svetu, koji je pripremio za Generalnu skupštinu Ujedinjenih nacija Paolo Pinheiro, specijalni izaslanik Generalnog Sekretara Ujedinjenih nacija, jasno pokazuje da je jedan od osnovnih problema sa kojim se države suočavaju u nastojanju da razviju efikasnu strategiju sprečavanja nasilja nad decom, odnosno delotvornog reagovanja u slučajevima prepoznatog nasilja, nedostatak pouzdanih podataka o učestalosti nasilja nad decom u porodici, školi i drugim mestima gde deca žive (Pinheiro, 2006). Otkriveni i procesuirani slučajevi su tek vrh ledenog brega i oni više govore o efikasnosti sistema za prijavu nasilja, odnosno o društvenoj vidljivosti problema, nego što nam mogu poslužiti kao indikator stope nasilja nad decom u datom društvu.

Radi bolje procene stope izloženosti dece nasilju u porodici sprovode se istraživanja u kojima se ispituju deca o iskustvima nasilja ili odrasle osobe koje retrospektivno daju podatke o svojim iskustvima iz detinjstva. Empirijska istraživanja svakako predstavljaju pomak u odnosu na procenu zasnovanu na podacima o nasilju u porodici kojima raspolažu institucije socijalne i zdravstvene zaštite, policija ili pravosuđe. Međutim, ona pate od brojnih metodoloških ograničenja usled kojih je teško, pa i nemoguće porediti njihove rezultate i vršiti generalizaciju dobijenih nalaza. Naime, istraživači obično polaze od različitih definicija nasilja koje su nadalje različito operacionalizovane, a uzorci za ispitivanje često nisu dovoljno reprezentativni za populaciju u celini (Daro, 2006; Goldman, Padayachi, 2000; Stevković, 2006; Stoltenborgh i dr., 2011).

Populaciono zasnovana istraživanja bez izuzetka potvrđuju da zvanični izveštaji potcenjuju stvarnu prevalencu zlostavljanja i zanemarivanja dece (ZZD), koja je čak i do 70 puta veća od zvanične (Theodore i dr., 2005). May-Chahal i Herczog (2003) su procenili da između 10% i 20% dece u Evropi doživi seksualno zlostavljanje u nekom periodu detinjstva a da tek svako deseto dete, žrtva seksualnog zlostavljanja, obelodani zlostavljanje, a svaki deseti počinitelj otkrivenog slučaja zlostavljanja biva i krivično procesuiran. Istraživanje na reprezentativnom uzorku školske dece u Švedskoj je pokazalo da se od 15,2% dece koja su izvestila da su doživela fizičko zlostavljanje, svega 7% obratilo za pomoć nadležnim službama (Annerback i dr., 2010).

Epidemiološka istraživanja u opštoj populaciji, čija je osnovna svrha da se dođe do pouzdanih podataka o prevalenci i incidenci zlostavljanja i zanemariivanja dece, u prošlim decenijama su uglavnom vršena u razvijenim zemljama sveta (SAD, Kanada, Australija, Švedska), a tek od nedavno se sprovode i u manje razvijenim zemljama. Podaci o prevalenci zlostavljanja i zanemariivanja dece u tim studijama jako variraju i kreću se od 15% za fizičko zlostavljanje u Švedskoj, do preko 60% u nekim afričkim i bliskoistočnim zemljama. (Akmatov, 2011; Annerback i dr., 2010). Varijacije su još veće u nalazima studija o seksualnom zlostavljanju i kreću se od 3% do 37% za mladiće i od 8% do 71% za devojke. (Rind, Tromovich, Bauserman, 1998).

Dobar uvid u obim i karakteristike zlostavljanja i zanemariivanja dece u zemljama u razvoju i zemljama u tranziciji dobijen je Klusterskom anketom zasnovanom na korišćenju višestrukih indikatora (**M**ultiple **I**ndicator **C**luster **S**urvey – MICS), koju sprovodi UNICEF od sredine 90-tih godina, radi dobijanja nacionalno reprezentativnih podataka o reproduktivnom zdravlju žena i zdravlju dece u tim zemljama. U svim zemljama se koriste isti standardizovani upitnici koje popunjavaju majke, dajući podatke o sebi i deci u porodici uzrasta između 2 i 14 godina. Upitnici sadrže nekoliko pitanja o postupcima koji se smatraju fizičkim i psihološkim nasiljem nad decom i ona se odnose na period od mesec dana pre ispitivanja. Dobijeni podaci se u ovom istraživanju tretiraju kao prevalenca. U MICS istraživanju izvršenom 2005. i 2006. godine, bile su uključene 53 zemlje, pri čemu su iz 28 zemalja pribavljeni podaci o nasilju nad decom, između ostalih i iz zemalja sa prostora bivše Jugoslavije (Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Makedonija i Srbija).

U pregledu MICS studije o nasilju nad decom, (Akmatov, 2011) uočava se da su deca u mnogim afričkim zemljama (Kamerun, Obala Slonovače, Gana, Sijera Leone, Togo) i u nekoliko bliskoistočnih zemalja (Jemen i Sirija) najizloženija nasilju. U tim zemljama, prema iskazima majki, preko 80% dece je doživelo neki oblik psihičkog nasilja, preko 60% je doživelo neki oblik umerenog fizičkog nasilja, a preko 40% dece neki oblik teškog fizičkog nasilja. U zemljama u tranziciji, u koje spada i Srbija, deca, prema iskazima majki, doživljavaju manje nasilja: 56% je doživelo neki oblik psihičkog nasilja, 46% je doživelo neki oblik umerenog fizičkog nasilja, a 9% neki oblik teškog fizičkog nasilja. Međutim, ovo je iznenađujuće visoka stopa nasilja kada se uzme u obzir da je u ovim zemljama mali procenat ispitanih majki izjavio kako je fizičko kažnjavanje neophodno za pravilno vaspitavanje deteta. U Srbiji, na primer, svega 6,8% majki je izjavilo da fizičko kažnjavanje dece treba koristiti kao način disciplinovanja. S druge strane,

majke su dale podatak da je čak 51,3% dece u Srbiji bilo izloženo umerenom fizičkom nasilju, a 10,1% teškom fizičkom nasilju, tokom mesec dana koji su prethodili ispitivanju. Teško fizičko nasilje je bilo značajno češće kod dece iz siromašnih porodica (14%) i romske dece iz romskih naselja (21%) (Republički zavod za statistiku i Istraživačka agencija Stratedžik marketing, 2005).

Rezultati MICS studije zaslužuju naročitu pažnju zbog toga što se prevalenca odnosi na kratak vremenski period pre ispitivanja (mesec dana), tako da ovi rezultati pružaju približniju sliku o aktuelnoj izloženosti nasilju nego ona istraživanja u kojima ispitanici izveštavaju o iskustvima/primeni nasilja za duži vremenski period. Pošto su u MICS istraživanju podatke davale majke, a ne direktno deca, može se očekivati da je stvarna prevalenca zapravo još veća, naročito teških oblika fizičkog nasilja koje roditelji priznaju u manjoj meri nego primenu psihološkog ili umerenog fizičkog nasilja.

Veliki podsticaj za organizovanje i sprovođenje međunarodnih epidemioloških istraživanja o zlostavljanju i zanemarivanju dece (ZZD) dali su predlozi ChildONEurope o rešavanju problema poređenja podataka iz različitih zemalja (2007), kao i pojava odgovarajućeg upitnika, (ISPCAN Child Abuse Screening Tools–Children Version ICAST-C) koji je konstruisan od strane Međunarodnog udruženja za prevenciju zlostavljanja i zanemarivanja dece ISPCAN (Zolotor i dr., 2009).

U probnom istraživanju koju su Zolotor i saradnici (2009) sprovedeli, koristeći ICAST-C upitnik na prigodnom uzorku dece (N = 571) uzrasta od 12 do 18 godina u četiri države (Kolumbija, Indija, Island i Rusija), ustanovljen je visok procenat dece koja su izvestila da su barem jednom u proteklih godinu dana doživela izloženost porodičnom nasilju (51%), fizičkom nasilju (55%), psihološkom nasilju (66%), seksualnom nasilju (18%) i zanemarivanju (37%).

U obimnom istraživanju koje je izvedeno u Gruziji (Lynch i dr., 2007-2008), ispitano je ICAST-C upitnikom 1050 dece uzrasta od 11 do 18 godina, izabranih slučajnim, višestapnim klusterskim uzorkovanjem. Od tog broja 700 dece je bilo iz opšte populacije, a 350 dece iz interno raseljenih porodica. Prema izveštavanju dece, prevalenca iskustava nasilja za proteklih godinu dana, izražena u procentima, na celom uzorku, iznosi 29% za izloženost nasilju u porodici, 54% za fizičko nasilje, 59% za psihološko nasilje, 25% za zanemarivanje i blizu 8% za seksualno nasilje. Ustanovljeno je da su dečaci češće nego devojčice izveštavali o iskustvima psihološkog nasilja, dok drugih polnih razlika nije bilo. Za razliku od iskustava fizičkog nasilja čija zastupljenost, na osnovu izveštavanja, opada sa uzrastom ispitivane dece, kod drugih kategorija nasilja i zanemarivanja sličan trend nije zabeležen. Počinioci nasilja su uglavnom odra-

sle osobe (65%), kada je u pitanju psihološko nasilje. Fizičko nasilje nad decom činili su odrasli (37%), deca (18%) ili i odrasli i deca (46%). Počinioci seksualnog nasilja su druga deca (66%), a u znatno manjoj meri odrasle osobe (21%).

Balkansko epidemiološko istraživanje zlostavljanja i zanemarivanja dece

Zahvaljujući učešću Srbije u Balkanskom epidemiološkom istraživanju zlostavljanja i zanemarivanja dece (Balkan Epidemiological Study on Child Abuse and Neglect – BECAN²), danas raspoložemo podacima o prevalenci i incidenci nasilja nad decom, dobijenim na slučajnom uzorku iz opšte populacije. Pored Srbije, u istraživanju su učestvovala Albanija, Bosna i Hercegovina, Bugarska, Grčka, Hrvatska, Makedonija, Rumunija i Turska. Uz epidemiološko istraživanje sprovedena je i analiza praćenja slučajeva zlostavljanja i zanemarivanja dece koji su evidentirani u Centrima za socijalni rad u istom periodu, na istoj teritoriji i sa decom istog uzrasta, kao i u epidemiološkom istraživanju u opštoj populaciji.

U ovom radu biće predstavljeni rezultati epidemiološkog istraživanja koji se odnose na prevalencu fizičkog, psihološkog i seksualnog nasilja nad decom, kao i osećaja zanemarenosti kod dece, a na osnovu podataka koje su pružila deca. Evidentirana su dva vida prevalencije: a) ukupna prevalenca ili tzv. životna prevalenca, koja se odnosi na broj dece koja su makar jednom u životu doživela određeno nasilno ponašanje i b) prevalenca koja se odnosi na broj dece koja su doživela određeno nasilno ponašanje u proteklih godinu dana u odnosu na momenat ispitivanja. Ovaj vid prevalencije predstavlja, u stvari, incidencu definisanu kao broj novootkrivenih slučajeva zlostavljanja u određenom vremenskom periodu (Nash, Randolph, 2004). Pored toga, biće prikazane i razlike u izloženosti nasilju u odnosu na uzrast i pol dece, zatim razlike u odnosu na geografski region i urbanicitet naselja u kojem deca žive, kao i osnovna obeležja počinitelaca nasilja nad detetom.

² Projekt je realizovan kroz Sedmi okvirni program Evropske Komisije (FP7), pod oznakom HEALTH-F2-2009-223478. Finansirali su ga Evropska Komisija i partnerske institucije zemalja učesnica. Koordinator projekta bio je Institut za zdravlje dece iz Atine (Grčka), pod vodstvom dr. Džordža Nikolaidisa.

Metod

Uzorak

Istraživanje je vršeno na kombinaciji stratifikovanog klsterskog uzorka (sa školama kao klasterima) i dvoetapnog stratifikovanog klsterskog uzorka (u prvoj etapi su birane škole, u drugoj etapi odeljenja). Dvoetapno uzorkovanje korišćeno je za velike srednje škole i škole u kojima većinu čine pripadnici etničkih manjina, s obzirom na to da je u tim slučajevima bilo mnogo više odeljenja u školi nego što je bilo potrebno za istraživanje.

U stratifikaciji su korišćena sledeća obeležja:

- uzrast učenika, sa tri stratuma: 11 godina (učenici petog razreda osnovne škole), 13 godina (učenici sedmog razreda osnovne škole) i 16 godina (učenici drugog razreda srednje škole);
- region, sa četiri stratuma: Beograd, Vojvodina (podstratum u Vojvodini su činile opštine u kojima Mađari čine većinu), Zapadna/Jugozapadna Srbija (podstratum su činile opštine u kojima većinu stanovništva čine Bošnjaci) i Istočna/Jugoistočna Srbija;
- tip mesta, sa dva stratuma: urbani i neurbani

Uzorak je bio planiran tako da zahvati 3% ukupne populacije dece iz petog i sedmog razreda osnovne i drugog razreda srednje škole, odnosno, trebalo je da obuhvati 7565 učenika. Podaci su prikupljeni za 4027 učenika što čini 1,7% ciljane populacije. U Tabeli 1 prikazani su podaci o planiranom i realizovanom uzorku (realizovani uzorak obuhvata decu za koju su dobijeni validno popunjeni upitnici).

Tabela 1. Planirani uzorak i realizovani uzorak (broj validnih upitnika)

Razred	planirani uzorak (n)	Broj validnih upitnika dece		
		N	% u odnosu na planirani uzorak	% u odnosu na populaciju
5	2131	908	42.6	1.1
7	2623	1400	53.4	1.8
2 sr.	2811	1719	61.2	2.3
Ukupno	7565	4027	53.2	1.7

Važno je napomenuti da je planirani uzorak sadržavao veći broj dece nego što je bilo neophodno (N=7565) radi postizanja željene preciznosti procene prevalencije zlostavljanja i zanemarivanja dece u populaciji (margina greške za 95% interval poverenja za prevalenciju najmanje zastupljenog oblika ZZD od 0.5%). Pri planiranju uzorka računalo se na to da će procenat neodaziva dece na ispitivanje biti 30%. Međutim, kao što se iz Tabele 1 može videti, procenat neodaziva dece znatno je premašio planirani procenat i iznosi 46,8%. Na taj način preciznost procene prevalencije ZZD u populaciji unekoliko je manja od planirane, ali je realizovani uzorak i dalje dovoljno veliki (N= 4027) za dobijanje procene prevalencije sa prihvatljivom preciznošću (margina greške za 95% interval poverenja za prevalenciju najmanje zastupljenog oblika ZZD neznatno manja od 0.6%).

Ukupno je ispitano 1959 devojčica (48,7%) i 2068 dečaka (51,3%). Podaci su dobijeni za 908 dece (22,55%) iz V razreda osnovne škole, 1400 (34,77%) iz VII razreda osnovne škole, 509 (12,64%) učenika II razreda gimnazija i 1210 (30,05%) učenika II razreda srednjih stručnih škola. S obzirom na nacionalnu pripadnost dobijena je reprezentativna struktura uzorka: 85,3% ispitane dece je srpske nacionalnosti, 4,4% mađarske, a 4,7% bošnjačke nacionalnosti. Većina ispitane dece (63,95%) boravi u mestima koja prema zvaničnoj klasifikaciji Republičkog zavoda za statistiku Srbije spadaju u urbana naselja.

nstrument

U istraživanju je korišćena dečja verzija ICAST upitnika (Child Abuse Screening Tools-Children version-ICAST-C) koji je za potrebe međunarodnih istraživanja zlostavljanja i zanemarivanja dece razvilo Međunarodno društvo za prevenciju zlostavljanja i zanemarivanja dece-ISPAN (Runyan, Dunne, Zolotor, 2009; Zolotor i dr., 2009). Upitnik je preveden na srpski i mađarski³, kulturološki validiran i modifikovan za potrebe BECAN studije.

Kulturološka validacija i adaptacija upitnika rađena je u dve faze: održavanje fokus grupa (april i maj 2010.) i pilot istraživanje (oktobar i novembar 2010.). Održane su 4 fokus grupe sa decom (dve za uzrast od 11 godina, jedna za uzrast od 13 godina, i jedna za uzrast od 16 godina) i jedna sa roditeljima. Pilot istraživanje je obuhvatilo 3 osnovne škole (učenike V razreda), i jednu

³ Zahvaljujemo se rumunskom timu BECAN studije, na čelu sa prof. dr Marijom Rot, koji nam je ustupio svoj prevod na mađarski. Zahvaljujemo takođe kolegi Zoltanu Sepešiju koji je ovaj prevod pregledao i pripremio za korišćenje u Vojvodini.

srednju školu. Škole su izabrane slučajnim odabirom iz preliminarnog uzorka škola za istraživanje. Ukupno je ispitano 53 dece u osnovnim školama i 31 dete u srednjoj školi.

Prilagođavanje upitnika se odnosilo na doterivanje jezičkih formulacija, dopunu pitanja o socio-demografskim karakteristikama ispitanika i nenasilnom vaspitavanju u porodici, modifikovanje ponuđenih odgovora i skraćivanje upitnika za decu najmlađeg uzrasta, kako bi ga deca mogla popuniti tokom jednog školskog časa.

Upitnik ICAST-C ima sedam celina. Prvu celinu čine *opšti, odnosno socio-demografski podaci o detetu i porodici* kao što su pol deteta, uzrast, mesto stanovanja, bračni status roditelja, obrazovanje roditelja i članovi porodice s kojima dete živi. U ovom uvodnom delu nalaze se i pitanja za uvođenje u temu ispitivanja („Da li se osećaš bezbedno u svojoj porodici“, „Da li voliš da provodiš vreme sa svojom porodicom“).

Drugom celinu čine pitanja kojima se procenjuje da li je dete, i koliko često, *prisustvovalo nasilju u porodici*. Na ova pitanja dete odgovara pomoću ponuđene skale na kojoj treba da označi da li je navedeno ponašanje doživelo u proteklih godinu dana (poslednjih 12 meseci) i ako jeste, koliko često. Ponuđeni odgovori za učestalost doživljavanja bili su: „Jednom ili dvaput godišnje (1-2 puta)“, „Nekoliko puta godišnje (3-5 puta)“, „Jednom u mesec dana ili dva meseca (6-12 puta)“, „Nekoliko puta mesečno (13-50 puta)“ i „Jednom nedeljno ili češće (više od 50 puta)“. Pored toga, deci su bili ponuđeni i sledeći odgovori: „Ne u proteklih godinu dana, ali ranije da“, „Nikada u životu“ i „Ne želim da odgovorim“. Ispod svakog pitanja ostavljen je prostor u kojem dete može da napiše nešto više o tom iskustvu, ukoliko to želi.

Primeri pitanja iz celine *Prisustvovanje nasilju u porodici* su: „Da li je neko u Tvojim kući koristio alkohol i/ili droge, a zatim se ponašao na način koji Te plaši?“, „Da li si video/la u Tvojim kući odrasle kako fizički povređuju jedno drugo (udaranje, šamaranje, šutiranje)?“

Pitanja koja ne postoje u originalnom ICAST-C upitniku i odnose se na *iskustva nenasilnog vaspitavanja u porodici* dodata su radi „ublažavanja“ upitnika i pravljenja balansa sa pitanjima koja se odnose na zlostavljanje i zane-marivanje. (Primeri ovih pitanja su: Tokom prošle godine, da li je neko iz Tvoje porodice ili neko ko živi u Tvojim kući: „Objasnio Ti zašto je nešto što si uradio/la pogrešno“, „Nagradio Te za dobro ponašanje“). Na ova pitanja, kao i na pitanja u vezi sa psihološkim i fizičkim nasiljem, deca koja su pozitivno odgovorila (označila da su doživela opisano ponašanje u proteklih godinu dana ili

ranije) trebalo je da označe i ko se prema njima ponašao na navedeni način. Ponuđeni odgovori su bili „odrasli muškarac“, „odrasla žena“, „dečak/mladić“ i „devojčica/devojka“. Na pitanja u vezi sa seksualnim nasiljem, ponuđeni odgovori su detaljniji tako da dete može dodatno da označi da li je osoba koja je počinilac nasilja bila nepoznata detetu, poznata ili detetov/a rođak/a.

Slede celine u kojima se ispituje *izloženost psihološkom nasilju* (19 stavki), *fizičkom nasilju* (16 stavki), nekontaktom i kontaktom seksualnom nasilju (5 stavki) i *doživljavanje osećaja zanemarenosti* (3 stavke). U Tabeli 2 prikazane su sve stavke kojima se ispituje izloženost različitim oblicima nasilja i doživljavanje osećaja zanemarenosti, uključujući prevalencu i incidencu svakog ispitivanog iskustva nasilja, odnosno osećaja zanemarenosti.

Tabela 2. Procenti dece izložene iskustvima nasilja tokom dosadašnjeg života (prevalenca) i tokom poslednjih godinu dana (incidenca), na svim stavkama sub-skala ICAST-C

Stavke	Prevalenca tokom života	Incidenca	Incidenca visoke učestalosti ⁴
Psihološko nasilje			
Uvredio Te nazivajući Te glupim, lenjim ili drugim sličnim imenima?	43,38	36,26	10,21
Vikao, drao se ili vrištao na Tebe, veoma glasno i agresivno?	35,17	26,84	4,99
Upoređivao Te sa drugom decom tako da si se osetio/la poniženo/a?	29,38	23,86	5,40
Optuživao Te za svoje loše raspoloženje?	26,14	21,15	4,35
Odbijao da razgovara sa Tobom (pravio se da Te nema)?	22,32	16,89	2,42
Čitao Tvoj dnevnik, poruke ili elektronsku poštu bez Tvoje dozvole?	19,48	15,51	3,05
Namerno Te postideo ili osramotio pred drugim ljudima da bi se Ti osećao/la veoma loše ili poniženo?	18,07	13,62	2,22
Preturao po Tvojim torbi, fijkama, džepovima bez Tvoje dozvole?	17,02	13,90	3,39
Pretio Ti da će pozvati duhove, baba-rogu, veštice ili druga opasna bića ili osobe koje Te mogu povrediti?	15,54	3,30	1,20

⁴ učestalost događaja je nekoliko puta mesečno ili češće.

Stavke	Prevalenca tokom života	Incidenca	Incidenca visoke učestalosti ¹
Kleo te?	9,53	6,68	1,73
Pretio Ti da će te izbaciti ili poslati nekud od kuće?	8,66	6,69	1,32
Rekao da želi da si mrtav ili da se nikad nisi ni rodio/la?	8,47	6,67	1,37
Pretio da će Te ostaviti ili zauvek otići?	8,14	6,12	1,00
Pretio Ti da će Te povrediti ili ubiti?	5,97	4,54	0,92
Nije Te pustio u kuću?	4,02	2,82	0,57
Zaključao Te u nekoj maloj ili mračnoj prostoriji?	2,98	1,55	0,25
Pretio Ti nožem ili pištoljem?	2,10	1,30	0,38
Za kaznu nisi dobio/la dovoljno hrane (bio/la si gladan/a) ili pića (bio/la si žedan/a) iako je bilo dovoljno hrane i pića za sve?	1,82	1,32	0,45
Za kaznu si morao/la da nosiš prljavu, iscepanu odeću, ili onu koja ne odgovara godišnjem dobu?	0,85	0,62	0,20
Fizičko nasilje			
Ošamario Te?	44,03	23,36	2,40
Udario Te rukom po zadnjici?	42,95	22,44	5,33
Vukao Te za kosu?	24,05	13,60	1,78
Grubo Te povukao za uvo?	23,96	10,87	1,17
Gurnuo Te ili šutnuo Te?	23,73	17,01	3,37
Zgrabio Te za odeću ili neki deo tela i prodrmusao Te?	18,03	11,26	1,40
Grubo Te uštinuo?	17,25	10,77	2,15
Udario Te po zadnjici predmetom kao što je palica, metla, šiba ili kaiš?	14,13	4,69	0,97

Stavke	Prevalenca tokom života	Incidenca	Incidenca visoke učestalosti ¹
Udario Te po glavi pesnicom ili nadlanicom?	10,16	6,69	1,45
Udario Te drugde (ne po zadnjici) predmetom kao što je palica, metla, šiba ili kaiš?	6,91	3,22	0,52
Dugo Te tukao nekim predmetom ili pesnicom (pretukao Te)?	3,17	1,94	0,55
Davio Te ili gušio (sprečavao disanje rukama ili jastukom) ili Ti stiskao vrat šakama (ili nečim drugim)?	2,89	1,89	0,42
Prisiljavao Te da, za kaznu, ostaneš u nekom položaju koji Ti pričinjava bol ili je ponižavajući?	2,67	1,50	0,27
Stavio Ti u usta ljutu papriku ili neku drugu ljutu hranu (da bi Ti naneo bol)?	1,87	1,10	0,29
Namerno te opekao ili ošurio?	1,72	1,20	0,40
Vežao Te za nešto konopcem ili lancem?	1,22	0,72	0,25
Seksualno nasilje			
Uznemirio Te govoreći Ti ili pišući o Tebi stvari seksualne prirode?	3,55	2,30	0,50
Dodirivao Te po intimnim delovima tela na seksualan način ili prisiljavao da Ti dodiruješ ove delove tela kod njega/nje?	3,40	2,65	0,85
Pokušavao da sa Tobom ima seksualni odnos, a da Ti to nisi želeo/la?	2,80	2,03	0,58
Prisiljavao Te da gledaš njegove/njene intimne delove tela, ili želeo/la da pogleda tvoje?	2,70	1,85	0,60
Terao Te da gledaš video snimak seksa ili slike seksualne prirode u časopisu ili na kompjuteru a da to nisi želeo/la?	2,00	1,60	0,77
Snimao ili fotografisao Te samog/samu, ili sa drugim osobama, kako radite stvari seksualne prirode?	1,03	0,90	0,52
Osećaj zanemarenosti			
Osećao/la si se kao da nisi važan/a?	21,84	16,72	2,72
Osećao/la da nikada niko ne brine o tebi, ne podržava Te, ne pomaže Ti onda kada Ti je to najpotrebnije?	17,39	13,99	2,42
Osećao/la si kao da ne brinu o tebi?	13,00	9,26	1,82

Procedura prikupljanja podataka

Tokom septembra i oktobra 2010. godine izvršena je obuka terenskih istraživača i lokalnih koordinatora, mahom psihologa i pedagoga zaposlenih u školama ili centrima za socijalni rad, sa dodatnim znanjima i iskustvom iz oblasti zlostavljanja i zanemarivanja dece (ZZD). Obuka ispitivača je imala nekoliko celina: detaljno upoznavanje sa BECAN projektom, kao i sa ICAST upitnicima; vežbanje u zadavanju upitnika/vođenju intervju sa detetom i roditeljem; tehnička realizacija na terenu, uključujući standardizovane odgovore na moguća pitanja dece/odraslih tokom i/ili nakon ispitivanja; etička pitanja i pitanja sigurnosti. Obuku je uspešno završilo 33 kandidata, od kojih je 8 dobilo i ulogu regionalnih koordinatora.

Saglasnost Ministarstva prosvete za izvođenje fokus grupa dobijena je 12.04.2010 a za sprovođenje probnog i glavnog istraživanja 28.08.2010. godine. Uz podršku Ministarstva, Školske Uprave su obaveštene o istraživanju, a zatim i škole koje su izabrane u uzorak.

Regionalni koordinatori su imali obavezu da uspostave kontakt sa svim školama, da organizuju inicijalni sastanak u školi sa direktorom, pedagoško-psihološkom službom, predstavnikom Saveta roditelja, kao i predstavnikom Učeničkog parlamenta. Tokom ovih sastanaka dogovoreni su svi detalji oko izvođenja istraživanja, i svi prisutni su detaljno upoznati sa ciljevima istraživanja, kao i procedurama koje će biti korišćene u cilju obezbeđivanja visokih etičkih standarda Evropske Unije u istraživanjima koja se bave problematikom ZZD.

Ispitivanje u školama je izvršeno u periodu od januara do kraja juna 2011 godine. Ispitivanje učenika je vršeno grupno, u učionicama, primenom standardizovanih upitnika/anketa prema procedurama koje su istraživači na terenu usvojili tokom obuke. U svakoj učionici su bila prisutna 2 istraživača. Za učenike V i VII razreda koji nisu želeli da učestvuju u istraživanju ili koji nisu dobili saglasnost roditelja za učešće organizovane su aktivnosti u saradnji sa školskim psihologom/pedagogom, za vreme dok su druga deca popunjavala anketu. Deci koja su imala teškoća pri čitanju/pisanju, ICAST-C upitnik je primenjen u formi strukturisanog intervju.

Strogi etički standardi Evropske Komisije su nalagali da za učešće učenika u istraživanju postoji pisana saglasnost roditelja, kao i saglasnost samog deteta. Prilikom prvog sastanka u školi regionalni koordinatori su podelili učenicima iz uzorkovanih odeljenja zapečaćen koverat namenjen njihovim roditeljima, u kome su se nalazile informacije o studiji, kao i obrazac saglasnosti

roditelja za učešće deteta u istraživanju. Procedura je nalagala da svaki učenik, u roku od tri dana, donese školskom psihologu/pedagogu potpisan obrazac saglasnosti roditelja, bez obzira na to da li roditelj daje saglasnost ili odbija da dete učestvuje u studiji. Svaki ispitanik je mogao u bilo kom trenutku da odbije da dalje popunjava upitnik. Takođe, izuzetna briga je bila posvećena zaštiti anonimnosti ispitanika i čuvanju podataka dobijenih istraživanjem, tako da nije moguće na osnovu podataka iz upitnika rekonstruisati identitet ispitanika. Upitnici su skladišteni na odgovarajućem, bezbednom mestu, i niko osim istraživača nije imao pristup podacima, a u slučajevima sumnje na postojanje ZZD, postupalo se u skladu sa nacionalnim zakonima.

Rezultati

Prevalenca iskustva nasilja i osećaja zanemarenosti tokom života i u protekloj godini

U Tabeli 3 prikazana je prevalenca nasilja po kategorijama i prevalenca osećaja zanemarenosti na celokupnom uzorku. Prikazani su podaci o *ukupnoj prevalenci* nasilja i osećaja zanemarenosti tokom celog dosadašnjeg života deteta (životna prevalenca) i podaci o prevalenci nasilja tokom poslednjih godinu dana u odnosu na trenutak ispitivanja (incidenca).

Tabela 3. Učestalost (%) nasilja po kategorijama i osećaja zanemarenosti tokom života (prevalenca) i tokom poslednjih godinu dana (incidenca) kod ispitane dece (N=4027)

	Psihološko nasilje	Fizičko nasilje	Seksualno nasilje	Osećaj zanemarenosti
Prevalenca	68,44	69,18	8,49	28,83
Incidenca	59,62	46,48	6,24	22,85
95% interval poverenja	67,00 (58,11)	67,75 (44,94)	7,62 (5,49)	27,43 (21,55)
	69,87 (61,14)	70,61 (48,02)	9,35 (6,99)	30,23 (24,15)

Kao što se iz Tabele 3 može videti, 68.44 % ispitane dece je izvestilo da je tokom života doživelo barem jedno iskustvo psihološkog nasilja, a 69,18% dece imalo je tokom života barem jedno iskustvo fizičkog nasilja. Više od jedne četvrtine (28.83%) ispitane dece izveštava da se makar jednom u životu osećalo zanemareno, dok je 8.49% dece (njih 340 od 4027 ispitanih) odgovorilo da je imalo barem jedno iskustvo seksualnog nasilja tokom života.

Kada se uporede podaci o prevalenci tokom dosadašnjeg života deteta (životna prevalenca) i podaci o prevalenci za poslednjih godinu dana (incidenca) za svaku od ispitanih kategorija, zapaža se da je jedino kod fizičkog nasilja životna prevalenca izrazito viša: 22,7% dece je izvestilo o iskustvu fizičkog nasilja tokom ranijeg života, a nije izvestilo o doživljenom fizičkom nasilju u prethodnoj godini. Ukoliko izveštaje dece prihvatimo kao verodostojne pokazatelje prevalencije, na osnovu intervala poverenja prikazanih u Tabeli 3 može se sa sigurnošću od 95% tvrditi da je između 67% i 69,9% dece datog uzrasta u populaciji Srbije doživelo makar jedno iskustvo psihološkog nasilja, a između 67,8% i 70,6% dece barem jedno iskustvo fizičkog nasilja. Isto tako, između 27,4% i 30,2% dece ispitivanog uzrasta osećalo se barem jedanput zanemareno tokom dosadašnjeg života, a između 7,6% i 9,4% takve dece doživelo je barem jedno iskustvo seksualnog nasilja.

Na osnovu podataka iz Tabele 2 može se zaključiti da su lakši oblici nasilja češći od težih oblika odnosno da je psihološka agresija češća u odnosu na psihološko zlostavljanje, a fizičko/telesno kažnjavanje češće u odnosu na fizičko zlostavljanje. Kategorizacija na lakše i teže oblike nasilja izvršena je prema nalazima posebne studije koju je uradio tim BECAN projekta iz Hrvatske (Ajduković i dr., 2012).

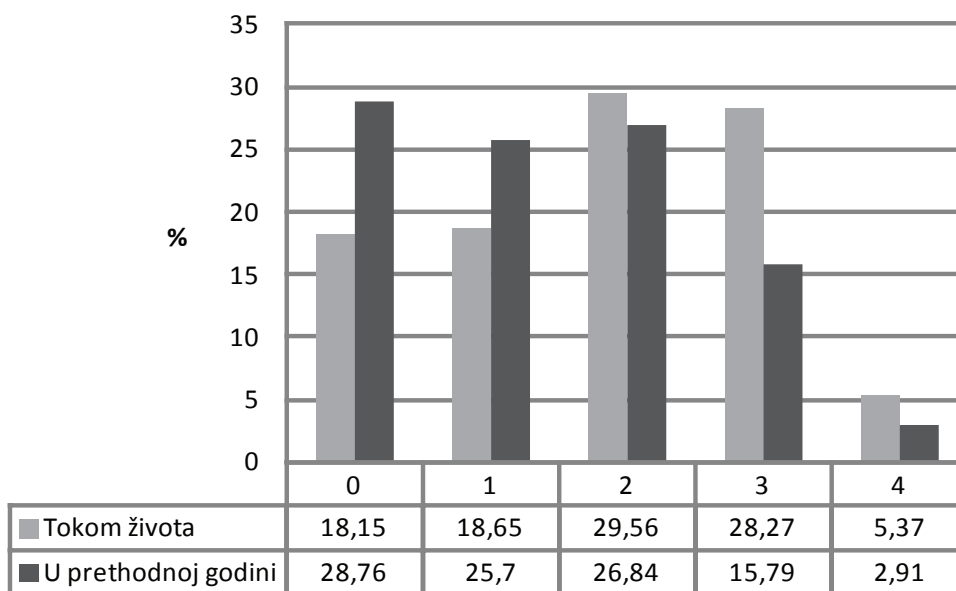
Vid psihološkog nasilja o kojem je najveći broj dece izvestio je vređanje, tj. nazivanje deteta glupim, lenjim i sl. O izloženosti takvom postupku nekoliko puta mesečno ili češće tokom prethodnih godinu dana izveštava 10,2% dece. Više od jedne trećine ispitane dece (36,3%) navodi da je barem jednom vređano na takav način u poslednjih godinu dana.

Prema izveštavanju dece, najčešće primenjivani oblici fizičkog nasilja, kategorisani kao „telesno kažnjavanje“, jesu: šamar (23,4% dece navodi da je u poslednjih godinu dana barem jednom dobilo šamar), udaranje dlanom po zadnjici (22,4%) i čupanje za kosu (13,6%). Učestalo udaranje po zadnjici je najčešće primenjivan metod „telesnog kažnjavanja“: 5,3% dece je izvestilo da je u poslednjih godinu dana kažnjavano na taj način nekoliko puta mesečno ili češće. Procenat dece koja su izvestila o učestalom doživljavanju teških oblika fizičkog nasilja (premlaćivanje, udaranje predmetom po telu ili po zadnjici) kreće se od 0,5 do 1%.

Višestruka viktimizacija

Zbog nepovoljnih efekata i ishoda koje višestruka viktimizacija ima na decu, posebno je prikazan procenat dece koja su doživela nasilna ponašanja iz više kategorija (na primer fizičko i psihološko nasilje, ili porodično nasilje, fizičko nasilje i seksualno nasilje) (Grafikon 1). U toku čitavog života samo 18,15% dece nije doživelo ni jedan oblik nasilnog ponašanja (28,76% u prethodnoj godini), Približno isti broj dece (18,65%) doživeo je samo jedan tip nasilnog ponašanja (25,70% u prethodnoj godini). Procenat dece koja su doživela dva (29,56%) ili tri tipa nasilja (28,27%) je veći. Procenat dece koja su doživela sve tipove nasilja (fizičko, psihološko, seksualno i porodično nasilje) iznosi 5,37% (2,91% u prethodnoj godini).

Grafikon 1. Procenat dece koja su doživela višestruku viktimizaciju, odnosno nasilna ponašanja iz više kategorija (psihološko, fizičko, seksualno i porodično nasilje)

Ispitivano je, takođe, da li postoje razlike u prevalenci i incidenci ispitivanih oblika nasilja i osećaja zanemarenosti, u odnosu na pol i uzrast dece, na region i tip nasilja u kome se nalazila škola u utorku, kao i interakcije ovih varijabli.

Prevalenca i incidenca iskustava nasilja i osećaja zanemarenosti s obzirom na uzrast deteta

Rezultati dobijeni analizama uzrasnih razlika u izloženosti dece nasilju i u osećaju zanemarenosti dati su u Tabeli 4.

Tabela 4. *Učestalost (%) iskustava nasilja i osećaja zanemarenosti tokom života (prevalenca) i tokom poslednjih godinu dana (incidenca) s obzirom na razredni uzrast*

Razredni uzrast	Psihološko nasilje	Fizičko nasilje	Seksualno nasilje	Osećaj zanemarenosti
V razred o.š. (n = 908)	51,76 (46,37)	59,67 (48,29)	4,79 (3,67)	18,78 (15,14)
VII razred o.š. (n = 1400)	68,14 (58,79)	66,40 (45,53)	7,08 (5,29)	26,70 (21,05)
II razred s. š. (n = 1719)	77,49 (67,31)	76,21 (46,13)	11,52 (8,32)	35,72 (28,27)
Ukupna prevalenca: Hi kvadrat (p)	180,422 (0,000)	85,780 (0,000)	41,361 (0,000)	90,969 (0,000)
Prevalenca u poslednjih godinu dana: Hi kvadrat (p)	108,853 (0,000)	1,717 (0,424)	25,360 (0,000)	63,055 (0,000)

Rezultati prikazani u Tabeli 4 govore o tome da sa uzrastom raste životna prevalenca svih ispitivanih oblika nasilja i osećaja zanemarenosti. Isti trend postoji i kada je u pitanju incidenca, s izuzetkom fizičkog nasilja.

Prevalenca i incidenca iskustva nasilja i osećaja zanemarenosti s obzirom na pol deteta

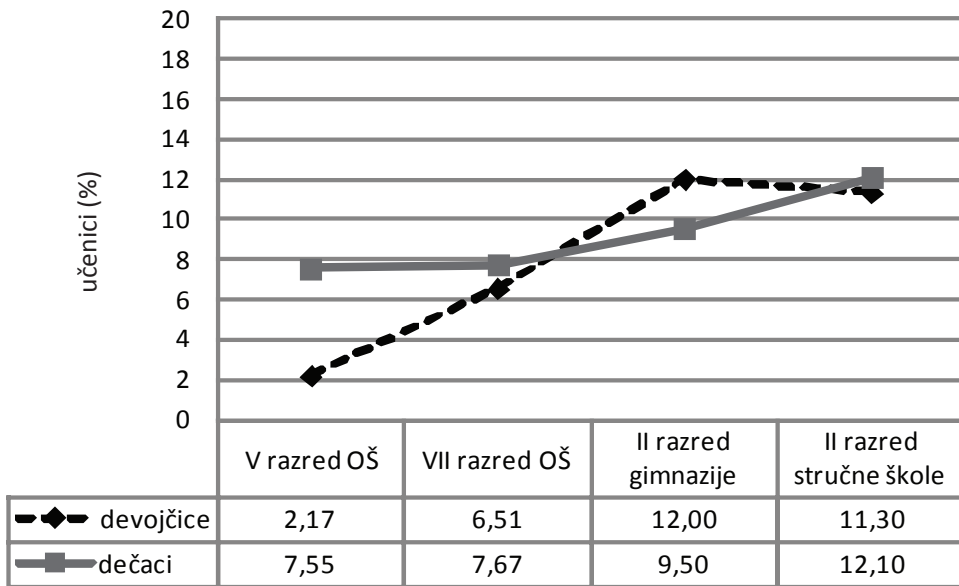
Rezultati analiza razlika u životnoj prevalenci i prevalenci u poslednjih godinu dana za ispitane oblike nasilja i osećaj zanemarenosti s obzirom na pol deteta prikazani su u Tabeli 5.

Tabela 5. Učestalost (%) nasilja po kategorijama i osećaja zanemarenosti tokom života (prevalenca) i tokom poslednjih godinu dana (incidenca) u odnosu na pol ispitane dece

Pol	Psihološko nasilje	Fizičko nasilje	Seksualno nasilje	Osećaj zanemarenosti
Devojčice (n = 1959)	71,31 (63,25)	68,57 (45,94)	7,53 (4,92)	34,56 (27,66)
Dečaci (n = 2068)	65,72 (56,19)	69,76 (46,99)	9,39 (7,49)	23,38 (18,28)
Ukupna prevalenca: Hi kvadrat (p)	13,215 (0,000)	0,588 (0,443)	4,872 (0,027)	60,301 (0,000)
Prevalenca u poslednjih godinu dana: Hi kvadrat (p)	20,811 (0,000)	0,447 (0,504)	11,355 (0,001)	50,033 (0,000)

Kao što se iz Tabele 5 može videti, razlike u odnosu na pol postoje u prevalenci svih oblika nasilja i osećaja zanemarenosti, sem u pogledu fizičkog nasilja. Devojčice učestalije nego dečaci izveštavaju o iskustvima psihološkog nasilja i naročito o osećaju zanemarenosti. Dečaci su češće od devojčica izveštali o izloženosti seksualnom nasilju. Međutim, kada se posmatra polna razlika u izveštavanju o seksualnom nasilju u funkciji uzrasta, vidi se da su polne razlike najizraženije kod jedanaestogodišnjaka (Grafikon 2). U toj uzrasnoj grupi 7,55% dečaka izvestilo je o bar jednom doživljaju seksualnog nasilja tokom života (5,72% u prethodnoj godini) u poređenju sa 2,17% devojčica (1,74% u prethodnoj godini). Samo na ovom uzrastu polna razlika u prevalenci seksualnog nasilja je statistički značajna (Hi Kvadrat = 14,715, p = 0,000).

Grafikon 2. Prevalenca seksualnog nasilja s obzirom na pol i uzrast

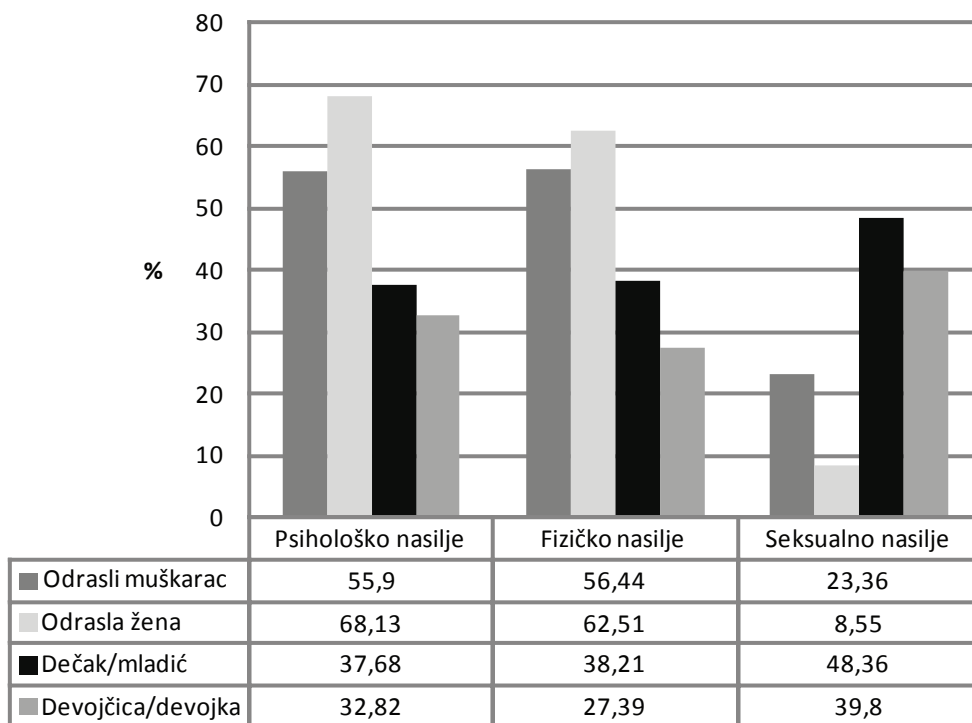

Povećanje prevalencije i incidence seksualnog nasilja između ispitanih uzrasnih grupa je veće kod devojčica nego kod dečaka, kod kojih se uočava blagi porast oba pokazatelja stope seksualnog nasilja s uzrastom, uz izuzetak adolescenata koji pohađaju srednje stručne škole, koji imaju višu prevalenciju i incidenciju od svojih vršnjaka u gimnaziji.

Počinioci nasilja nad decom

Odrasla ženska osoba je najčešće označena kao počinitelj psihološkog nasilja (8,13%) (Grafikon 3). S obzirom na to ko su članovi domaćinstva u kojem dete živi, možemo da zaključimo da se u većini slučajeva radi o majkama, ređe o drugim članovima porodice (baka, tetka i sl.). Odrasle muške osobe su počinioci psihološkog nasilja u 55,9% slučajeva. Dečaci i adolescenti se označavaju kao počinioci u 37,68 %, a devojčice i adolescentkinje u 32,72% slučajeva.

Grafikon 3. Pol i uzrast počinitelaca psihološkog, fizičkog i seksualnog nasilja

Fizičko nasilje nad decom takođe češće čine odrasle ženske nego odrasle muške osobe. Deca i mladići (prevažodno braća) češće čine fizičko nasilje nad decom u porodici nego devojčice i devojke.

Kada je u pitanju seksualno nasilje, uzrasna i polna struktura počinitelaca je znatno drugačija. Najčešći počinioci seksualnog nasilja su vršnjaci muškog pola (48,36%), slede vršnjakinje (39,8%), zatim odrasle osobe muškog pola (23,36%), dok su odrasle žene označene kao počinioci u svega 8.55% slučajeva.

Prevalenca i incidenca iskustva nasilja i osećaja zanemarenosti s obzirom na geografski region

Rezultati analiza regionalnih razlika u pogledu izloženosti dece pojedinim kategorijama nasilja, kao i u pogledu osećaja zanemarenosti prikazani su u Tabeli 6.

Tabela 6. Učestalost (%) izloženosti nasilju i osećaju zanemarenosti tokom života (prevalenca) i tokom poslednjih godinu dana (incidenca) u odnosu na region

Region	Psihološko nasilje	Fizičko nasilje	Seksualno nasilje	Osećaj zanemarenosti
Beograd (n = 637)	69,70 (61,54)	69,09 (45,58)	7,45 (5,71)	28,91(22,27)
Vojvodina (n = 1151)	70,63 (60,99)	70,76(47,17)	9,08 (6,46)	28,22 (22,91)
Zapadna i Jugozapadna Srbija (n = 1151)	67,42 (59,25)	68,23 (46,65)	8,73 (6,54)	29,53 (23,00)
Istočna i Jugoistočna Srbija (n = 1088)	66,45 (57,44)	68,57 (46,08)	8,21 (6,00)	28,69 (22,97)
Ukupna prevalenca: Hi kvadrat (p)	4,318 (0,229)	2,053 (0,562)	1,711 (0,634)	0,586 (0,900)
Prevalenca u poslednjih godinu dana: Hi kvadrat (p)	4,074 (0,254)	0,508 (0,917)	0,693 (0,875)	0,144 (0,986)

U pogledu prevalencije nasilja nad decom u porodici nisu ustanovljene statistički značajne razlike između četiri geografska regiona Republike Srbije.

Prevalenca i incidenca iskustva nasilja i osećaja zanemarenosti s obzirom na urbanicitet

U Tabeli 7 prikazani su rezultati analiza razlika između dece koja žive u urbanim i dece koja žive u neurbanim naseljima u pogledu izloženosti pojedinih kategorijama nasilja i u pogledu osećaja zanemarenosti.

Tabela 7. Učestalost (%) izloženosti nasilju i osećanje zanemarenosti tokom života (prevalenca) i tokom poslednjih godinu dana (incidenca) u odnosu na urbanicitet naselja

Urbanicitet*	Psihološko nasilje	Fizičko nasilje	Seksualno nasilje	Osećaj zanemarenosti
Urbana naselja (n = 2549)	71,48 (62,57)	72,42 (48,45)	8,08 (5,91)	30,54 (24,07)
Neurbana naselja (n = 1441)	63,08 (54,55)	63,77 (43,05)	9,00 (6,56)	25,94 (20,72)
Ukupna prevalenca: Hi kvadrat (p)	25,160 (0,000)	29,476 (0,000)	1,003 (0,317)	8,160 (0,004)
Prevalenca u poslednjih godinu dana: Hi kvadrat (p)	24,656 (0,000)	11,160 (0,001)	0,651 (0,420)	5,844 (0,016)
*Napomena: Za 37 dece nije dobijen podatak o mestu boravka				

Kao što se iz Tabele 7 može videti, procenti dece iz urbanih naselja koja izveštavaju o iskustvima psihološkog ili fizičkog nasilja, kao i osećaja zanemarenosti značajno su veći od odgovarajućih procenata dece iz neurbanih naselja. U pogledu izloženosti seksualnom nasilju nisu dobijene statistički značajne razlike između dece koja žive u urbanim i dece koja žive u neurbanim naseljima.

Razmatranje rezultata

Epidemiološko istraživanje nasilja nad decom u okviru BECAN projekta izvršeno je na nacionalno reprezentativnom uzorku dece uzrasta 11, 13 i 16 godina. Veći procenat neodziva ispitanika na istraživanje, koji je iznosio 46,8% umesto planiranih 30% neodziva, nije bitno uticao na reprezentativnost uzorka. Naime, planirani uzorak je sadržavao veći broj dece nego što je bilo neophodno radi postizanja željene preciznosti procene prevalencije zlostavljanja i zanemarivanja dece u populaciji, tako da je realizovan uzorak, iako manji od planiranog, dovoljno veliki za dobijanje procene prevalencije sa prihvatljivom preciznošću.

Da bi se razumeli mogući razlozi slabog odziva, potrebno je imati u vidu da se prikupljanje podataka za BECAN istraživanje podudarilo sa štrajkom prosvetnih radnika, koji je trajao od 28. januara do 1. aprila 2011. godine i obuhvatio oko 1400 od 1804 škola u Srbiji. Istraživanje je izvedeno pod veoma nepovoljnim okolnostima: skraćeni časovi, kašnjenje s nastavnim programom, zaokupljenost direktora i nastavnika sopstvenim problemima i nedovoljna spremnost da se učenici i roditelji motivišu za učešće u istraživanju. Pored toga, štrajk je otežao i saradnju s roditeljima. Naime, značajan broj roditelja nije podržavao zahteve sindikata štrajkača. U veoma složenoj socio-ekonomskoj i političkoj situaciji, koju su karakterisali nezadovoljstvo, siromaštvo i osećanje manipulisanosti, roditelji su bili veoma sumnjičavi i nepoverljivi prema našim istraživačima, bez obzira na to s kim su poistovećivali BECAN istraživanje – sa školom, Ministarstvom prosvete, Univerzitetom, nevladinim organizacijama ili sa Evropskom Unijom.

Poređenje rezultata našeg istraživanja sa rezultatima drugih studija u kojima je korišćen isti instrument (ICAST-C), omogućava da se zaključi da deca u Srbiji doživljavaju sve vidove nasilja u porodičnom okruženju sa sličnom učestalošću kao i deca u drugim zemljama u tranziciji i ili u zemljama u razvoju, uz postojanje izvesnih kulturoloških razlika. U Srbiji 46,48% dece je dalo

podatak o fizičkom zlostavljanju, a 59,62% o psihološkom zlostavljanju u protekloj godini što je slično podacima iz Bugarske (48,48% i 62,01%), Kolumbije (54% i 64%), i Gruzije (54% i 57,9%). Incidenca fizičkog i psihološkog zlostavljanja je viša u Rusiji (68% i 81%) i Indiji (70% i 72%), dok na Islandu, koji spada među razvijene zemlje sveta, znatno manje dece daje podatak o fizičkom zlostavljanju (27%), ali se incidenca psihološkog zlostavljanja u porodici (48%) približava incidenci u zemljama u tranziciji.

O osećaju zanemarenosti u prošloj godini u Srbiji je izvestilo 22,85% dece, slično kao u Bugarskoj (19,90%), u Gruziji (25,3%) i na Islandu (24%), za razliku od dece u Indiji (35%), Kolumbiji (42%) i Rusiji (47%) gde je učestalost pojave znatno veća.

U našem uzorku, utvrđena je razlika u prevalenci i incidenci fizičkog i psihološkog nasilja i osećaja zanemarenosti u odnosu na pol. Sa uzrastom raste životna prevalenca psihološkog i fizičkog nasilja, i osećaja zanemarenosti, što je i očekivano, međutim incidenca fizičkog nasilja se ne povećava značajno sa uzrastom. Devojčice su češće izveštavale o doživljaju psihološkog nasilja i osećaju zanemarenosti nego dečaci, dok je izveštavanje o fizičkom nasilju bilo jednako često. S obzirom da su počinioci nasilja najčešće odrasle ženske a zatim odrasle muške osobe, možemo zaključiti da roditelji u Srbiji imaju tendenciju da ređe upražnjavaju fizičko nasilje nad decom starijeg uzrasta, ali da psihološko nasilje raste sa uzrastom, naročito nad devojčicama.

Incidenca seksualnog nasilje nad decom u Srbiji iznosi 6,24% , slično kao u Bugarskoj (7,5%), na Islandu (8%), u Kolumbiji (8%), i u Gruziji (9,3%) dok je ona značajno niža nego što je to u Indiji (20%) i Rusiji (34%). Ukupna životna prevalenca seksualnog nasilja nad decom u Srbiji (8,49%) ne razlikuje se bitno od procena za zemlje članice Saveta Evrope, prema kojima 10-20% dece u Evropi doživi neki oblik seksualnog zlostavljanja tokom detinjstva (May-Chahal, Hercog, 2003).

Za razliku od većine studija, u našem istraživanju dečaci su češće od devojčica izvestili o izloženosti seksualnom nasilju. Međutim, kada se posmatra polna razlika u izveštavanju o seksualnom nasilju u funkciji uzrasta, utvrđeno je da su polne razlike značajne samo kod jedanaestogodišnjaka. S obzirom na to da su najčešći počinioci seksualnog nasilja u našem uzorku bili vršnjaci odnosno druga deca iz porodice i neposrednog okruženja, može se pretpostaviti da pritisak vršnjaka za učešće u seksualnim aktivnostima počinje ranije kod dečaka nego kod devojčica. Povećanja prevalencije i incidence seksualnog nasilja sa uzrastom je veće kod devojčica tako da na uzrastu od 16

godina 12,9% devojčica i 9,50% dečaka koji pohađaju gimnaziju daje podatak o seksualnom zlostavljanju. Adolescenti oba pola koji pohađaju srednje stručne škole, imaju višu prevalencu i incidencu seksualnog nasilja od svojih vršnjaka u gimnaziji. Ovaj nalaz se može razmatrati u kontekstu različitog socio-ekonomskog statusa učenika ovih škola, kao i u kontekstu obuke o reproduktivnom zdravlju i zdravim stilovima života, koji se intenzivnije sprovode u našim gimnazijama nego u stručnim školama.

Iako je BECAN studija sprovedena veoma različitom metodologijom od one primenjene u MICS istraživanju, što znatno ograničava smisleno poređenje rezultata, ipak bismo se osvrnuli na konvergentne nalaze, kao i na one koji su nepodudarni. Stope fizičkog i psihološkog nasilja u MICS istraživanju su nešto više nego one koje su dobijene u BECAN studiji, iako je referentni period u MICS studiji iznosio mesec dana, a u našem epidemiološkom istraživanju godinu dana (ili ceo život). Jedan od mogućih razloga za to jeste što su u UNICEFovoj studiji ispitivane majke mlađe dece (2 do 14 godina) i što su deo uzorka ciljano činile Romkinje iz romskih naselja, koje su izvestile o znatno učestalijoj primeni nasilja nad decom, naročito fizičkog. Nalazi ove dve studije se razmimoilaze kada su u pitanju polne i regionalne razlike. Za razliku od MICS studije koja je ustanovila da su dečaci nešto više od devojčica izloženi fizičkom nasilju, u našem istraživanju polne razlike nedostaju jedino u pogledu fizičkog nasilja. U oba istraživanja, međutim, potvrđeno je da se zastupljenost fizičkog kažnjavanja smanjuje s uzrastom deteta.

BECAN istraživanje nije potvrdilo postojanje regionalnih razlika u učestalosti primene nasilnih postupaka prema deci u porodici. U MICS studiji primena fizičkog kažnjavanja je bila najzastupljenija u Jugoistočnoj Srbiji, dok je o primeni nenasilnih vaspitnih postupaka izvestilo najviše majki iz Beograda.

Kada je u pitanju urbanicitet naselja, u našem istraživanju su deca iz urbanih mesta izvestila o većoj stopi fizičkog i psihološkog nasilja u porodici i osećaja zanemarenosti dok je u MISC studiji je ustanovljen upravo suprotan obrazac razlika. Jasnija slika o poreklu ovih razlika dobiće se kada se budu obradili podaci koji se odnose na odgovore roditelja u našem istraživanju.

U tumačenju rezultata naše studije treba imati u vidu da su uzorak činila deca koja redovno pohađaju školu, što znači da istraživanjem nisu bila obuhvaćena deca koja su rano napustila školovanje ili koja uopšte nisu ni pohađala školu, što nije retka pojava među romskom decom, a upravo se kod njih, prema nalazima MICS studije, nalazi veća stopa nasilja, naročito fizičkog, nego među decom opšte populacije. Sticanje jasnijeg uvida u nasilje nad decom

iz tzv. vulnerabilnih kategorija (romska deca, deca sa smetnjama u razvoju, u institucijama i sl.) zahteva drugačiji metodološki pristup npr. istraživanje u romskim naseljima i u institucijama za decu sa smetnjama u razvoju ili decu bez roditeljskog staranja.

Zaključak

Epidemiološko istraživanje nasilja nad decom sprovedeno je 2011. godine u sklopu BECAN projekta u kojem je, pored Srbije, učestvovalo još osam balkanskih zemalja. U Srbiji je ispitano ukupno 4027 dece uzrasta 11, 13 i 16 godina.

Životna prevalenca svih tipova nasilja uporediva je sa prevalencom koju je utvrdila MICS studija na nacionalnom uzorku 2005. godine i sa prevalencama o kojima izveštava studija sprovedena u Bugarskoj i Gruziji istom metodologijom (primenom ICAST-CH upitnika). Najučestaliji vidovi fizičkog nasilja su udaranje šamara, udaranje dlanom po zadnjici i čupanje za kosu. Najučestaliji vid psihološkog nasilja je vređanje. Životna prevalenca seksualnog nasilja iznosi 7,5% kod devojčica i 9,4% kod dečaka. Pored ove, postoje i druge polne razlike: devojčice su više izložene psihološkom nasilju i više izveštavaju o osećaju zanemarenosti. U pogledu fizičkog nasilja nisu evidentirane polne razlike.

Starija deca izveštavaju, očekivano, o većoj životnoj prevalenci svih oblika nasilja i osećaja zanemarenosti. Godišnja prevalenca pokazuje isti trend, jedino se primena fizičkog kažnjavanja na godišnjem nivou smanjuje s uzrastom deteta. Regionalne razlike u prevalenci nisu utvrđene, međutim, deca iz urbanih naselja više izveštavaju o svim vidovima nasilja, sem o seksualnom nasilju.

Neki od ovih nalaza u pogledu polnih i regionalno/kulturalnih razlika daju drugačiju sliku o faktorima rizika za nasilje nad decom, nego što je to sugerisala MICS studija. Temeljna analiza interakcija bitnih činilaca, poređenje sa slikom o nasilju nad decom iz roditeljskog ugla i, naročito, poređenje naših rezultata sa onima koje su dobili drugi nacionalni timovi BECAN projekta pružiće više odgovora pomoću kojih se može graditi regionalna strategija u borbi protiv nasilja nad decom.

Literatura

Afifi, T. O., Brownridge, D. A., Cox, B. J., Sareen, J. (2006) Physical punishment, childhood abuse and psychiatric disorders. *Child Abuse and Neglect*, 10, str. 1093-1103.

Ajduković, M., Rimac, I., Rajter, M., Sušac, N. (2012) Epidemiološko istraživanje prevalencije i incidencije nasilja nad djecom u obitelji u Hrvatskoj. *Ljetopis socijalnog rada*, 3, str. 367-412.

Akmatov, M. K. (2011) Child abuse in 28 developing and transitional countries – results from the Multiple Indicator Cluster Surveys. *International Journal of Epidemiology*, 1, str. 219-227.

Annerback, E. M., Wingren, G., Svedin, C. G., Gustafsson, P. A. (2010) Prevalence and characteristics of child physical abuse in Sweden – finding from a population-based youth survey. *Acta Paediatrica*, 18, str. 1229-1236.

Bussmann, K.-D., Erthal, C., Schroth, A. (2011) Effects of banning corporal punishment in Europe – a five-nation comparison. In: J. E. Durrant, A. Smith (eds.) *Global pathways to abolishing physical punishment*. New York: Routledge, str. 299-322.

ChildONEurope Secretariat/Italian Childhood and Adolescence Documentation and Analysis Centre; Documentation, Research and Training Sector (2007) *Review on national systems of statistics and registration on child abuse*. Florence: Istituto degli Innocenti.

Daro, D. (2006) *World perspectives on child abuse*. ISPCAN, Chicago, IL.

Finkelhore, D., Ormrod, R. K., Turner, H. A., Hamby, S. L. (2005) Measuring poly-victimization using the JVQ. *Child Abuse and Neglect*, 11, str. 5-25.

Gershoff, E. T. (2002) Corporal punishment by parents and associated child behaviors and experiences: A meta-analytic and theoretical review. *Psychological Bulletin*, 4, str. 539-579.

Gershoff, E. T. (2010) More harm than good: A summary of scientific research on the intended and unintended effects on corporal punishment on children. *Law and Contemporary Problems*, 73, str. 31-56.

Gilbert, R., Widom, C. S., Browne, K., Fergusson, D., Webb, E., Janson, S. (2009) Burden and consequences of child maltreatment in high-income countries. *Lancet*, 373, str. 68-81.

Goldamn, J. D. G., Padayachi, U. K. (2000) Some methodological problems in estimating incidence and prevalence in child sexual abuse research. *Journal of Sex Research*, 4, str. 304-314.

Grogan-Kaylor, A. (2005) Corporal punishment and the growth trajectory of children's antisocial behavior. *Child Maltreatment*, 3, str. 283-292.

- Hardt, J., Rutter M. (2004) Validity of adult retrospective reports of adverse childhood experiences: Review of the evidence. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 2, str. 260-273.
- May-Chalal, C., Hercog, M. (2003) *Child sexual abuse in Europe*. Strasbourg: Council of Europe.
- Molnar, B. E., Buka, S. L., Kessler, R. C. (2001) Child sexual abuse and subsequent psychopathology: Results from the national comorbidity study. *American Journal of Public Health*, 5, str. 753-760.
- Nash, J. K., Randolph, K. A. (2004) Methods in the analysis of risk and protective factors: lessons from epidemiology. U: M.W. Fraser (ed). *Risk and resilience in childhood: An ecological perspective* (2nd ed). Washington: NASW Press.
- Pinheiro, P. (2006) *Report of the independent expert of the United Nations study on violence against children*. New York: United Nations General Assembly.
- Republički zavod za statistiku i Istraživačka agencija Stratedžik marketing (2006) *Istraživanje višestrukih pokazatelja stanja i položaja dece i žena u Republici Srbiji – MIC3, 2005, Finalni izveštaj*. Beograd: Autori.
- Rind, B., Tromovitch, P., Bauserman, R. (1998) A meta-analytic examination of assumed properties of child sexual abuse using college sample. *Psychological Bulletin*, 1, str. 22-53.
- Runyan, D. K., Dunne, M. P., Zolotor, A. J. (2009) Introduction to the development of the ISPCAN child abuse screening tools. *Child Abuse & Neglect*, 11, str. 842-845.
- Springer, K. W., Sheridan J., Kuo D., Carnes, M. (2011) Long-term physical and mental health consequences of childhood physical abuse: Results from a large population-based sample of men and women. *Child Abuse & Neglect*, 5, str. 517-530.
- Stevković, Lj. (2006) Karakteristike nasilja nad decom u porodici i njegove posledice na zdravlje. *Temida*, 3, str. 23-31.
- Stoltenborgh, M., van Ijzendoorn, M. H., Euser, E. M., Bakermans-Kranenburg, M. J. (2011) A Global Perspective on Child Sexual Abuse: Meta-Analysis of Prevalence Around the World. *Child Maltreatment*, 2, str. 79-101.
- Theodore, A. D., Chang, J. J., Runyan, D. K., Hunter, W. M., Bangdiwala, S. I., Agans, R. (2005) Epidemiologic features of the physical and sexual maltreatment of children in the Carolinas. *Pediatrics*, 3, str. 331-337.
- Zolotor, A. J., Runyan, D. K., Dunne, M. P., Jain, D., Peturs, H. R., Ramirez, C., Volkova, E., Deb, S., Lidchi, V., Muhammad, T., Isaeva, O. (2009) ISPCAN Child Abuse Screening Tool Children's version (ICAST-C): Instrument development and multi-national pilot testing. *Child Abuse and Neglect*, 11, str. 833-841.

Internet izvori

Lynch, M., Saralidze, L., Gogvadze, N., Zolotor, A. (2007-08) *National Study on Violence against Children in Georgia*. Tbilisi: Unicef Georgia. Dostupno na: http://www.unicef.org/georgia/Violence_Study_ENG_final%281%29.pdf Stranici pristupljeno 15.10.2012.

NATAŠA HANAK

LAZAR TENJOVIĆ

VERONIKA IŠPANOVIĆ-RADOJKOVIĆ

ANA VLAJKOVIĆ

MIRJANA BEARA

Epidemiological research of violence against children in families in Serbia

In the paper the results of an epidemiological study conducted in 2010-2011 as a part of the regional project Balkan Epidemiological Study on Child Abuse and Neglect (BECAN) are presented. The goal of the research was to estimate the prevalence of physical, psychological and sexual violence against children in the family as well as prevalence of feeling of neglect in children. Gender and age differences in the prevalence of violence, as well as differences with respect to geographic region and urbanicity of place of the children's' residence were also examined. The stratified cluster sample consisted of 4027 children attending the fifth and seventh grades of the primary school and the second grade of the high school. Data was collected by an adapted version of the questionnaire ICAST-C (ISPCAN Child Abuse Screening Tool- Children Version – ICAST-C). At least one experience of psychological violence in the lifetime was reported by 68,4% of children, whereas at least one experience of physical violence was reported by 69,2% of children. Feeling of neglect was experienced by 28.8% of children at least once in their lifetime. At least one experience of sexual violence was reported by 8.5% children, whereas 3,7% of them reported the experience of contact sexual violence in the past year. The results indicate that girls are more exposed to psychological violence and report more feeling of neglect. Conversely, boys report more exposure to sexual violence. The rate of severe forms of physical, psychological and sexual violence is about 0.5 to 1%.

Key words: child abuse and neglect, epidemiology, ICAST-C, Serbia.